

İSLAMİYET ETKİSİNDE GELİŞEN TÜRK EDEBİYATI GEÇİŞ DÖNEMİ (XI-XII.YÜZYIL)

Türkler VII. Yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlar ve Karahanlı hükümdarı Saltuk Buğra Han'ın İslamiyet'i resmen kabul etmesiyle Türkler kitleler halinde Müslüman olmuşlardır. İlk Türk İslam devleti Karahanlılardır(840-1212).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle çeşitli medeniyetlerle kültür alışverişi olmuş, İslam dininin esasları öğrenilmiş ve dilimize yeni kelimeler girmiştir. **Dil ve edebiyat**, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle etkilenen ilk alan olmuştur.

İslamiyet'in kabulü ile, Uygurcanın devamı niteliğindeki **Hakaniye Türkçesi** ile eserler verilme-ye başlanmış; ancak Arap alfabesinden etkilenmeler de hızlanmıştır. İslam dini ile ilgili birçok terim dilimize girmeye başlamıştır.

- İslamiyet öncesi kültür ile İslamiyet sonrası kültür, bu dönemde bir arada yaşamıştır.
- Halkın anlayabileceği bir dille eserler verilmiştir.
- İslami devir Türk edebiyatına geçiş devri eserlerinde "İnsanları hırs, kin, bencillik gibi kötü sıfatlardan arındırma ve onlara doğruluk, sabır, cömertlik, gibi güzel davranışlar kazandırma" ana tema olarak ele alınmıştır.
- Bu dönemdeki eserlerde "İslam'ın kurallarını topluma öğretme, halkı eğitme ve bilgilendirme" amaçlanmıştır.

- Arap ve Fars edebiyatlarından alınan yeni edebi türler, **nazım şekilleri** kullanılmaya başlamıştır.
- Dörtlük bu dönemden itibaren daha az kullanılmaya, beyit nazım birimi ise yaygınlaşmaya başlamıştır.
- **Hece** ölçüsüyle birlikte **aruz ölçüsü** de kullanılmıştır.
- Eserlerin dili, İslamiyet öncesi doğal dilden yavaş yavaş uzaklaşarak, eserlerde Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmaya başlanmıştır.
- Türkler, İslam'ın özüne ters düşmeyen eski geleneklerini Müslüman olduktan sonra da yaşatmışlardır.
- 11. yüzyıldan itibaren yazılan eserlerde **Uygur alfabesinin yanı sıra Arap alfabesi** de kullanılmaya başlamıştır.
- Bu dönem metinleri sanatsal ve öğretici metinler olara kesin çizgilerle ayrılmamıştır.
- Bu dönem eserlerinden en tanınanları **Kutadgu Bilig, Divan ü Lügati't-Türk, Atabetü'l Hakayık, Divan-ı Hikmet**'tir.
- İslamiyet'in kabulünden sonra edebiyatımız Divan edebiyatı ve halk edebiyatı olarak iki farklı koldan gelişimini sürdürmüştür.
- Bu dönemde daha çok dinî-tasavvufî konular didaktik eserlerde işlenmiştir.

KUTADGU BİLİG-YUSUF HAS HACİB

- İNSANLARA İKİ DÜNYADA DA YOL GÖSTERMEK AMACIYLA YAZILMIŞTIR.
- Kelime anlamı “Kutlu olma bilgisi, Mutluluk veren bilgi” dir.
- İslâm etkisindeki Türk edebiyatının bilinen ilk eseridir.
- Soylu bir aileden gelen Yusuf Has Hacib, Balasagun’da doğdu (1019), iyi bir eğitim gördü. Arapça, Farsça, İslâmî ilimler, edebiyat öğrenmiş; Farâbî’nin eserlerini incelemiştir.
- Eserini Balasagun’da yazmaya başlamış ve Kaşgar’da tamamlamıştır (1069-1070)
- Eserini Doğu Karahanlı darı hükümdarı Tabgaç Buğra Han’a sunmuştur. Bu vesileyle kendisine “Has Hacib”lik (başmabeyncilik-teşrifat nazırlığı) unvanı verilmiştir.
- Mesnevi tarzında kaleme alınmış, 6645 beyitlik bir siyasetnamedir. Ayrıca 173 de dörtlük vardır. Ağırlıklı olarak beyitlerle yazılmış olmasına rağmen eserde dörtlükler de vardır.
- Mesnevi nazım şekliyle yazılmış ilk Türkçe eserdir.
- Aruz ölçüsüyle yazılmış ilk Türkçe eserdir. (Fe’ûlün, fe’ûlün, fe’ûlün, fe’ûl)
- Eser, didaktik bir metindir. Hükümdara siyasi öğütlerde bulunur.
- Kutadgu Bilig’ de işlenen esas tema “ideal insan”dır. Yusuf Has Hacib, kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durur:

“ Bu insan bütün kötü vasıflardan arınmış ve iyi huylarla bezenmiş bir insandır. Allah’a sıkı sıkıya bağlı, takva sahibi bir mümindir. Zamanının bütün ilim ve hünelerini öğrenmiş bir âlim ve hakîmdir. Bütün alfabe ve dilleri bildiği gibi şiir, belâgat, hesap, hendese, tıp gibi ilimlere vâkif; okçuluk, avcılık, satranç vb. hünere sahiptir. Adaletten ve doğruluktan şaşmaz; ağır başlı ve alçak gönüllüdür. Hırsızlık yapmaz, yalan söylemez, içki içmez, dedikodu etmez. Son derece cömert ve iyilik severdir. Etrafındaki insanlara merhametli ve insafli davranır. Adalet ve an’anelere, görgü kurallarına uygun hareket eder.”

- Adaleti, aklı, saadeti, devlet idaresini ve sosyal düzenin nasıl olması gerektiğini; dünyada ve ahrette mutlu olmanın yollarını, devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini anlatır.
- Eser dört ana unsur ve bu dört ana unsuru temsil eden şahsiyetler üzerine kurulmuştur:

Kün Togdı	Hükümdar	Devlet (Töre)
Ay Toldı	Vezir	Mutluluk (Kut)
Ödgülmüş	Bilge (Vez.Oğ)	Akıl (Bilgi)
Odgurmuş	Derviş	Akıbet (Yaşamın sonu)

- Şahısların belli kavramları temsil etmeleri ile Kutadgu Bilig “alegorik” bir eserdir.
- Kutadgu Bilig, yarı hikâye, yarı tiyatro tarzında kurulmuş, alegorik, manzum bir mesnevidir.
- Genellikle yarım kafiye kullanılmıştır.
- Eserin, günümüzde üç nüshası vardır:

Viyana (Herat): Uygur harfli.

1439’da Herat’ta kopya edilmiş. Aynı yüzyılda Tokat’a oradan da 1474’te İstanbul’a getirilmiştir. 19. yüzyılda Viyana’ya götürülmüştür. Bulunan ilk nüshadır.

Mısır: Arap harfli nüshadır. 1896’da Kahire’de kütüphanede bulundu.

Fergana: Arap harfli. 1914’te bulundu. 13. yüzyılda kopya edildiği sanılan en eski nüshadır.

Sözüm söyledim men bitidim bitig

Sunup iki ajunnu tudgu elig

(Sözümü söyledim ben kitap yazdım, Uzanıp iki dünyayı tutan bir eldir.)

Kitap atı urdum Kutadgu Bilig

Kutadsu okıglıka tutsu elig

(Kutadgu Bilig koydum kitabın adını, kutlu olsun okuyana, tutsun elini.)

- Söz ondur, fakat biri söylenmelidir.
- Bir insan bütün dünyaya tamamen sahip olsa bile, sonunda dünya kalır; onun kısmetine ancak iki top bez düşer.
- Bütün halka içten gelen merhamet göster.
- Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa dolmaz, onda ot ve yem bitmez.
- Boş ve densiz konuşan ayak takımıdır.
- Diline ve gözüne sahip ol, boğazına dikkat et; az ye fakat helal ye!
- Bak doğan ölür; ondan eser olarak söz kalır; sözünü iyi söyle. Ölümsüz olursun!

ATABETÜ'L-HAKAYİK- EDİP AHMET

ATABETÜ'L-HAKAYİK

- 12.yy.da "Edip Ahmet Yükneki" tarafından kaleme alınmıştır.
- Eser Dad Sipehsalar Mehmet Bey adlı birine sunulmuştur.
- Atabet'ül Hakayik "hakikatler eşiği" anlamına gelir.
- Araz vezniyle (Kutadgu Bilig'in kalıbıyla) mesnevi tarzında yazılmıştır.
- Ayet ve hadislerle dayanarak İslam ahlakını öğretmeye çalışan didaktik bir eserdir.
- Cömertlik, doğruluk, ilim, cahilliğin zararı, dünyanın geçiciliği, alçakgönüllülük, kibirlilik gibi konular işlenmiştir.

- Eser "Hakikatlerin Eşiği" anlamına gelmektedir.
- 12. yüzyılda Edip Ahmet Yükneki tarafından kaleme alınmış olan bu eser Sipehsalar Mehmet Bey'e (Muahmed Dâd İspehsalar Beg) sunulmuştur.
- 12. yüzyılın ilk yarısında yazılmış, ayet ve hadislerden yararlanılarak oluşturulmuş manzum bir ahlâk ve öğüt kitabıdır.
- Nasihatnamedir.
- İslami devir Türk edebiyatının ilk örneklerinden biridir.
- Aruzun, Kutadgu Bilig gibi Fe'ülün, fe'ülün, fe'ülün, fe'ül kalıbıyla yazılmıştır.
- Eserin başında yer alan Tanrı'nın, Peygamber'in, Dört Halife'nin ve Emir-i Azam Muhammed İspehsalar Beg'in methi ve kitabın yazılışı hakkındaki kısımlar beyit halinde (40 beyit) ve gazel kafiyesindedir. Asıl eser dörtlükler halinde (101 dörtlük) ve her dörtlük manilerdeki gibi "aaxa" şeklinde kafiyelidir.
- Vezin ve kafiye bakımından çok sağlam değildir.
- Mısra başı kafiye Kutadgu Bilig' den güçlüdür.
- İslamiyet'ten sonraki eserlerin çoğunda olduğu gibi Tanrı'ya, Peygamber'e , dört sahabeye, eserin sunulduğu emire övgü ile başlar. Sebeb-i Teliften sonra asıl esere girilir. Toplam 14 bölümdür. (5 giriş-8 asıl konu-1 bitiş)
- Eserdeki başlıca konular şunlardır: Bilgi, dil, dünyanın dönekliği, cömertlik ve hasislik, tevazu ve kibir, harislik, kerem, zamanın bolluğudur.
- Yazara göre; bilgi mutluluk yoludur. Allah, ancak bilgili olmakla bilinir; insanın kendisi de bilgi ile yükselir. Bilginin temeli olan akıl, insa-

nın gerçek süsüdür. Bilgisiz insan hiçbir şeydir. Ölüdür.

- Edip Ahmet 11. asır sonları 12. asır ilk yazısında yaşamış; Arapça, Farsça öğrenmiş; İslamî ilimleri tahsil etmiş bir Türk şairidir. Gözleri görmez.
- Uygur harfleriyle yazılmış ilk nüshası İstanbul, Ayasofya Kütüphanesindedir.
- Hakaniye lehçesiyle yazılmıştır.
- İlim alemine ilk defa 1918'de Necip Asım tarafından sunulmuştur.

Dad İspehsalar Beg için bu kitab
Çıkardım ajunda atı kalsın tip

Bezedim kitabımı nevadır sözün
Bakıglı okıglı asıg alsu tip

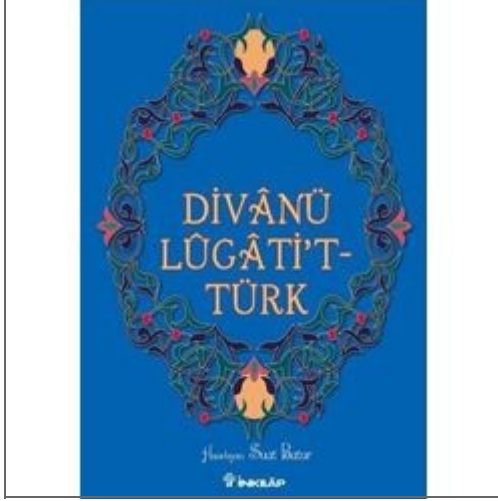
AMAÇ: Dad Sipehsalara'nın dünyada adı kalsın. Gören ve okuyan istifade etsin.

Adım Edip Ahmet, sözüm edeb ve öğüttür
Özüm gitse de sözüm burada kalır
Güz gelir, yaz geçer bu ömür gider
Bu bahar ve sonbahar ömrü tüketir.

Selçuk Öksüzi

DİVANU LÜGATİ'T-TÜRK KAŞGARLI MAHMUT

- “Türk Dilleri Sözlüğü” anlamına gelen eser, **Türkçenin ilk sözlüğü ve ilk dil bilgisi kitabıdır.**
- Kaşgarlı Mahmut tarafından **1072-1074** yılları arasında (XI.yy) yazılmıştır.
- Eser Bağdat’ta tamamlanmış ve Devrin halifesi El-Muktedi Biemrillah (Ebulkasım Abdullah)’ a sunulmuştur.
- **Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek** amacıyla yazılmıştır.
- Eser **Arapça olarak kaleme alınmıştır.** Türkçe kelimelere Arapça karşılıklar verilmiş; bu kelimelerin anlamlarını açıklamak ve nasıl kullanıldıklarını belirtmek için de kelimelerin geçtiği destan, sagu, koşuk, sav gibi çeşitli metinlerden örnekler verilmiştir.
- Eserde Türk boyları ve coğrafyası ile Türklerin örf ve gelenekleri hakkında önemli bilgiler de verilmektedir. (**Dünya haritası, On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Nevruz, boy adları, yer adları...**)
- Türkler arasında sözlü gelenekte yaşayan ürünlerin yazıya geçirilip günümüze ulaşması bakımından önemli bir eserdir. **Türk sözlü edebiyatının yazıya geçirilen ilk örnekleri** bu eserde dir.
- Eserde 8000 civarında söz varlığı bulunmaktadır.
- Kelimeleri ve sözlü ürünleri hemen hemen bütün Türk boylarını bizzat gezerek derlemiştir.
- Eser **nesir** (düzyazı) olarak yazılmıştır. Örneklerde nazımlar da kullanılmıştır.
- Kaşgarlı Mahmut dil bilgisi kurallarına eserinde yer veren bir **filolog**; Türk boylarının etnik durumunu şemayla anlatan, Türk toplulukları hakkında bilgi veren bir **etnograf**; ayrıca Türk boylarının yerleşim alanlarını gösteren bir harita çizmiş olan ilk Türk **haritacısıdır.** Bu haritada dünyanın merkezi Türk yurdu olarak gösteril-

miştir.

- Eserin tek nüshası İstanbul’da **Millet Kütüphanesinde**dir. (1266’ da el yazısıyla kopyalanmış nüsha)
- Kaşgarlı Mahmut’un Türkçeyi Araplara öğretmek amacıyla kaleme aldığı **Kitab-ı Cevâhirü’n-Nahvi Ligati’t-Türk** adlı bir de dil bilgisi kitabı bulunmaktadır.
- Kaşgarlı Mahmut **1008-1105** yılları arasında yaşamıştır. **Barsgan** şehrinde soylu bir ailenin mensubu olarak doğmuştur.

⇒ Türklerin oklarından korunmak için akıl sahibi olanların Türklere katılması gerektiğini yazan Kaşgarlı Mahmut, en doğrusunun Türklerin gönlünü almak olduğunu, derdini anlatabilmek için onların diliyle konuşmaktan başka çare olmadığını ifade eder. Bu görüşünü kanıtlamak amacıyla Buharalı ve Nişaburlu iki ayrı imamdan işittiği bir hadisi tanık gösterir. Her iki imam da Hz. Muhammed’in kıyamet belirtilerinden, ahir zamandaki azaplardan ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkışından söz ederken “Türklerin dilini öğreniniz, çünkü onların egemenliği uzun sürecektir. “ buyurduğunu Kaşgarlı Mahmut’a anlatmıştır.

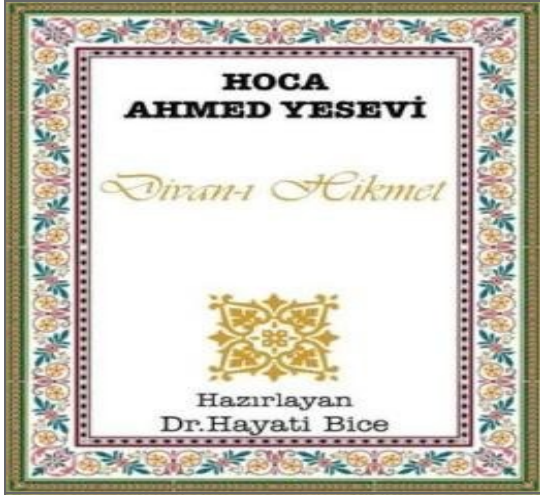
⇒ “Türklerin görgülerini, bilgilerini göstermek için söyledikleri şiirlerden örnekleri kitaba serpiştirdim. Sıkıntılı veya sevinçli günlerde yüksek düşüncelerle söylenmiş olan ve ilk söyleyenden sonra kuşaktan kuşağa aktarılan atasözlerini de kitaba aldım. Böylece kitap en üst düzeyde yetkinliğe ve mükemmel arılığa ulaştı.”

⇒ Divanu Lügati’t-Türk şöyle başlar:

“ Allah’ın devlet güneşini Türk burçlarından doğurmuş olduğunu ve Türklerin ülkesi üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş olduğunu gördüm. Allah onlara Türk adını verdi. Ve yeryüzüne hakim kıldı. Cihan imparatorları Türk ırkından çıktı. Dünya milletlerinin yuları Türklerin eline verildi. Türkler Allah tarafından bütün kavimlere üstün kılındı. Hak’tan ayrılmayan Türkler, Allah tarafından hak üzerine kuvvetlendirildi. Türkler ile birlikte olan kavimler aziz oldu. Böyle kavimler, Türkler tarafından her arzularına eriştirildi. Türkler, himayelerine aldıkları milletleri, kötülerin şerinden korudular. Cihan hakimi olan Türklere herkes muhtaçtır, onlara derdini dinletmek, nu surette her türlü arzuya naili olabilmek için Türkçe öğrenmek gerekir.”

DİVAN-I HİKMET - AHMET YESEVÎ

- Ahmet Yesevî'nin 12. yüzyılda halka İslamiyet'i öğretmek amacıyla söylediği şiirler "HİKMET", bu şiirlerin toplandığı esere "DİVAN-I HİKMET" adı verilir.
- Hikmetler, **dinî-tasavvufî şiirlerdir**.
- 12. yüzyılda büyük Türk mutasavvıf Ahmet Yesevî'nin öğretisini yaymak için söylediği şiirleri içeren bir eserdir.
- **144 hikmet, 1 münacattan oluşur.** (2009'da yeni bulunanlarla hikmet sayısı 217 olmuştur.)
- Yaşadığı bölgede, İslamiyet'i yeni kabul eden Türkler bulunduğundan, göçebe Türklerin anlayabileceği **sade bir dille** yazılmıştır.
- **İslam dininin esaslarını, Peygamberimizin hayatını ve mucizelerini, Allah'a ulaşma yollarını, Yesevîlik tarikatının temel ilkelerini, tasavvuf adabını, kıyamet ve dünya hallerini** anlatır.
- Öğreticiliğin ön planda olduğu bu şiirler, dinî ve tasavvufî görüşleri yaymak amacı taşıdığından **sanat yönü zayıftır**.
- **Şiirler dörtlüklerle ve hece ölçüsüyle** söylenmiştir.
- **Hakaniye** lehçesi ile yazılmıştır.
- Eserin **amacı halka İslam'ı öğretmektir**.
- 4+3 ve 4+4+4 hece kalıpları kullanılmıştır.
- Koşma nazım şekliyle yazılmıştır. Gazel ve mesnevi nazım şekliyle yazılanlar da vardır.
- Ahmet Yesevî'nin görüşleri **Anadolu'da tasavvufun temellerini** oluşturur. (Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli)
- Ahmet Yesevî 11. yüzyıl sonlarında (1093) Sayram'da doğdu. Yedi yaşında iken Yesi'ye göçtü. Buhara'da Şeyh Yusuf Hemedani'ye intisap etmiş, 1160'ta irşat postuna oturmuş, daha sonra Yesi'ye dönerek 1166'da ölmüştür. Arapça, Farsça ve İslamî ilimleri iyi öğrendiği mu-

hakkaktır. Hanefî mezhebindedir.

- 63 yaşından sonra bir çilehane yaptırmış ve kendini ibadete vermiştir. (73 yaşında öldü)
Kadir Rabbim kudret ile nazar kıldı;
Mutlu olup yer altına girdim işte,
Garip kulun bu dünyadan göçüp gitti;
Mahrem olup yer altına girdim işte.

Akaid: İslam esaslarını anlatan eseri.

Fakirnâme: Öğrencileri yazmış, ona mâl etmiş.

1. Hikmet

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup
"İkinci defter" sözlerini açtım ben işte.

Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip
Canı cana bağlayıp, damarı ekleyip,
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergahına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.

Garip, fakir, yetimleri Rasul sordu
O gece Mirac'a çıkıp Hakk cemalini gördü
Geri gelip indiğinde fakirlerin halini sordu
Gariplerin izini arayıp indim ben işte.

Ümmet olsan, gariplere uyar ol
Ayet ve hadisi her kim dese, duyar ol
Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol
Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte.

Medine'ye Rasûl varıp oldu garip
Gariplikte sıkıntı çekip oldu sevgili
Cefa çekip Yaradan'a oldu yakın
Garip olup menzillerden geçtim ben işte.

Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taşım ben işte.

Aşk kapısını Mevlâm açınca bana değdi
Toprak eyleyip "Hazır ol!" deyip boynumu eğdi
Yağmur gibi melâmetin oku değdi
Ok saplanıp yürek, bağrımı deştim ben işte.

Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim
Kur'an okuyup amel kılmıyor sahte alim
Garip canımı harcayayım, yoktur malım;
Haktan korkup ateşe düşmeden piştim ben işte.

Altmış üçe yaşım ulaştı, geçtim gafil;
Hakk emrini sıkı tutmadım, kendim cahil;
Oruç, namaz kazaya bırakıp oldum ergin;
Kötüyü izleyip iyilerden geçtim ben işte.

Vah ne yazık, sevgi kadehini içmeden,
Çoluk-çocuk, ev-barktan tam geçmeden
Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden
Şeytan galip, can verirkende şaşım ben işte.

Belçuk Öksüzü